

Augustinus'un Tanrı Devleti Adlı Eserinde Devlet Düşüncesi The Concept of the State in Augustine of Hippo's The City of God

Ali KURNAZ*

Özet: Bu çalışmada, Hippolu Augustinus'un (İS 354-İS 430) Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet düşüncesi incelenmektedir. Çalışmanın evreni, Hippolu Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eseri ve Augustinus'un felsefesi üzerine yazılmış Türkçe ve İngilizce makalelerdir. Bu kapsamda, çalışmada belirtilen anahtar sözcüklerle arama yapılmıştır. Çalışmada, Dergipark, YÖKTEZ, Jstor ve ScienceDirect platformlarından yararlanılmıştır. Bu araştırmada, Augustinus'un devlet fikrinin Tanrı Devleti adlı eserinde geçen her alanla bir bütün halinde anlaşılması gerektiği savunulmuş; bu bağlamda filozofun devlet düşüncesi, Tanrı Devleti adlı eserinde belirginleşen kavramlarla açıklanmıştır. Augustinus'ta devlet düşüncesinin muğlak olduğu ve sevgi, tanrı, zaman, dil ve tarih kavramlarıyla yoğun bir etkileşim halinde bulunduğu görülmüştür. Augustinus'un literatüründe devlet, bu kavramların bir tamlayanı olmakla beraber tamlanan konumunda da bulunmaktadır. Onun bu kavramı oluştururken yaşadığı çağdaki dini ve siyasal kurumların içinde bulunduğu durumun onun devlet fikrini etkilediği düşünülmektedir. Augustinus'ta devlet fikrinin kavramlar arası yapısının; siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi disiplinlerin literatürlerine anlamlı katkılar yapması beklenmektedir. Bu yöndeki araştırmaların, disiplinler arası araştırmalara öncülük edeceği düşünülmektedir. Augustinus'un dil, zaman, tarih, tanrı ve sevgi düşüncesinin tek bir anahtar kavramda yani devlette kendisini göstermesinden hareketle bu kavramın tarihsel bağlamda yeniden incelenmeye tabi tutulması gerektiğine inanılmaktadır.

Abstract: This study examines the concept of the state in Augustine of Hippo's (AD 354-AD 430) work titled "The City of God." The scope of the study includes Turkish and English articles written on Augustine of Hippo's work and philosophy. In this regard, searches were conducted using the specified keywords mentioned in the study. The study utilizes resources from Dergipark, YÖKTEZ, Jstor, and ScienceDirect platforms. It argues that a comprehensive understanding of Augustine's concept of the state should encompass every aspect mentioned in his work "The City of God," and accordingly, the philosopher's political thought is elucidated through the concepts that are prominent in "The City of God." It is observed that Augustine's conception of the state is ambiguous and heavily influenced by concepts such as love, God, time, language, and history. In Augustine's literature, the state is both a complement and an object complement of these concepts. It is believed that the circumstances prevailing in the religious and political institutions of Augustine's time influenced his conception of the state. The interconceptual structure of the concept of the state in Augustine is expected to contribute significantly to the literature of disciplines such as political science and public administration. It is also anticipated that research in this direction will pioneer interdisciplinary studies. Considering that Augustine's thoughts on language, time, history, God, and love manifest themselves in a single key concept, namely the state, it is believed that this concept should be reexamined in its historical context.

Anahtar Kelimeler: Augustinus, Devlet, Tanrı, Zaman, Sevgi, Dil, Tarih

Keywords: Augustine, State, God, Time, Love, Language, History

Giriş

Hippolu Augustinus 4 ve 5. yüzyıllar arasında yaşamış, Cermen akınlarından önceki son Hıristiyan düşünürlerinden birisidir. Augustinus, Hıristiyanlık düşüncesini Orta Çağ düşüncesine aktarmış ve "...Orta Çağ felsefesinin gündemini, programını belirlemiştir"¹. Hıristiyanlık düşüncesinin ve Orta Çağ Felsefesinin gündemini belirlemesinin yanı sıra "Hıristiyan inancı ile klasik (Yunan ve Roma) düşünüşü uzlaştırmaya çalışmıştır"². Böylece Yunan ve Roma düşüncelerinin Orta Çağ'a aktarılmasında rol oynamış kişilerden birisidir. Böylelikle Augustinus, "Antik Yunan Felsefesi ile Skolastik Dönem Ortaçağ felsefesi arasında bir köprü vazifesi görmektedir"³.

Augustinus esasen bir Hıristiyan teoloğuydu. Bu bağlamda da devlet hakkında fikirlerini belirtmiş ve sistematikleştirmişti. Tanrı Devleti adlı eserinde devlet kurumuna dair bakış açısını yansıtmıştır. Tanrı Devleti adlı eserinde devlet fikri, teolojik unsurlarla beraber incelenmiştir. Augustinus'un bu devlet fikri, "... Batı medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır"⁴. Augustinus'un Hıristiyan teolojisi temeline oturttuğu devleti algılayış biçimi, eşine pek az rastlandığını düşünebileceğimiz bir biçimdir.

Augustinus'un devleti anlayış ve algılayış biçiminin, alışlagelmiş devlet yorumlarına benzemediği görülmektedir, keza "Augustinus, Aristoteles gibi bu politik soruları sırasıyla ele alıp cevaplarının kurumsal sonuçlarını çıkarmaya çalışmamış; Thomas Hobbes gibi, politikanın felsefi bir teorisini geliştirmemiştir"⁵. Paul Weithman'ın da bahsettiği üzere Augustinus'un devleti ele alış biçimi çok özeldir. Augustinus'un devlet fikrinin, Tanrı Devleti adlı eserinde sözünü geçirdiği kavramlardan hareketle incelenmesi gerektiği düşünülebilir. Bu vaziyette, Augustinus'un devlet düşüncesi incelenirken kavramlar arası bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat Augustinus'un bu mevzubahis kavramları pek çok alana yayılmıştır. Bu halde, alanlar özel bir incelemeye tabi tutulmalıdır.

"Kendisinin siyasi konulara ilişkin incelemeleri ahlak, sosyal teori, tarih felsefesi ve en önemlisi psikoloji ve teolojiye yoğun bir şekilde dayanır"⁶. Augustinus'un felsefesinin pek çok alana yayılmış bu kavramsal yapısını göz önünde bulundurarak makalemizi, Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde geçen; devlet, tanrı, zaman, sevgi, dil ve tarih kavramlarının karşılıklı etkileşim hali üzerine kurmuş bulunmaktayız. Bu kavramların Augustinus'un felsefesinde bir bütün olduğu ve onun devlet anlayışının da temeli olduğu düşünülebilir. O halde bu kavramlar makalemizde de bir bütün halinde incelemeye tabii tutulacak, araştırmamızın yöntemi bu yolda kurulacaktır. Fakat Augustinus'un bu düşüncelerin hangi literatür ve kapsam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği hususunda bir anlam boşluğu bulunduğu düşünülebilir. Bu kavramları incelerken hangi yolu izleyeceğimizi bilmemiz gerekmektedir.

Felsefenin kendisinde ve her alanında görülebileceği üzere temel kavramların ne anlama geldiği hususunda ihtilaflar bulunmaktadır. "Siyaset Felsefesi Nedir?" ve "Siyaset Filozofu Kimdir?" gibi sorularda da bu ihtilaflar sürdürülmektedir; bu ihtilafın, felsefenin yapısından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu bağlamda, Augustinus'a bir siyaset filozofu demek yahut devlet kavrayışını doğrudan siyaset felsefesiyle bağdaştırmak zorlu bir iş gibi görünmektedir. Keza o, "şu anda "siyaset felsefesi" olarak adlandırdığımız merkezi sorulara ayrılmış bir kitap veya inceleme yazmamıştır"⁷. Şayet Augustinus'un devlet düşüncesi incelenecekse, bunu siyaset felsefesi kavramına sığdırmanın onun düşüncelerinin asıl anlamından uzaklaşmasına sebebiyet vereceğini düşünmekteyiz, zira "Onun politik argümanları; otobiyografisinde, vaazlarında, açıklamalarında, yorumlarında, mektuplarında ve Hıristiyanlık savunmaları gibi sayısız yazısında dağınık bir şekilde yer almaktadır"⁸. Bu makalede, farklı alanlara yayılmış bu dağınık

¹ Ahmet Cevzici, Felsefe Tarihi (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 128.

² A. Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 239.

³ Sevgican Akça, "Kötülük Problemine İki Bakış: Augustinus ve Spinoza" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2020), 31.

⁴ John Mark Mattox, "Augustine: Political and Social Philosophy", Internet Encyclopedia of Philosophy (2011). (Erişim 4.11.2023).

⁵ Paul Weithman, "Augustine's Political Philosophy", The Cambridge Companion to Augustine, ed. Eleonore Stump and Norman Kretzmann, Cambridge Companions to Philosophy (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 234.

⁶ Weithman, "Augustine's political philosophy", 234.

⁷ Weithman, "Augustine's political philosophy", 234.

⁸ Mattox, "Augustine".

düşüncelerin hepsini bir araya toplamak gibi kapsamlı bir çalışma yerine onun Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet görüşünü inceleyeceğiz.

Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde sınırlarını çizdiği devlet düşüncesinin, bu dünyada çatışan iki devlet olgusundan çok daha aşkın bir fikir olduğu düşünülebilir keza Augustinus'un Tanrı Devleti düşüncesi, siyaset felsefesi literatürüne anlamlı bir katkı yapmak, tek başına devlet sorusunu problem almak isteyen bir düşünce değil; insanları "Tanrı'nın şehrine girmeye veya onda ısrar etmeye"⁹ çalışan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu durumda Tanrı Devleti düşüncesi; insanın geçmişini, geleceğini ve şu anını anlamlandırmak isteyen bir düşüncedir. Tanrı Devleti düşüncesinin bu bakımdan bireyi hedef alan ve dünyevi düşünceleri aşan teo-politik bir manifesto niteliği taşıdığı düşünülebilir. Bu manifestonun kimi ve tarihin hangi dönemlerini kapsadığını kavramak önem arz etmektedir.

Bu manifesto iki devlet anlayışı arasındaki çatışmadan daha fazlasıdır. Bu düşüncenin, toplumun yapısından dil felsefesine kadar uzanabilen aşkın bir evren kavrayışı olduğu savunulabilir. Augustinus'un Devlet düşüncesi: Meleklerin ayrışmasından, kıyamete; Âdem'den Nuh ve İsa Peygambere; Babil Kulesinden İbraniceye; Kabil ve Habil'den Romulus ve Remus'a kadar uzanan bir mücadele ve çatışmanın öyküsü olduğu düşünülebilir. Onun bu ve benzeri "Politik ve sosyal düşünceleri bir araya getirildiğinde, dikkat çekici bir kumaş oluşturur"¹⁰.

Bilineceği üzere, "Büyük siyasi düşünürler, parti papağanları ya da propagandacıları değildi"¹¹. Bu düşünürlerin kendilerine has yolları, zihinleri ve yaratılışı kavrama biçimleri bulunmaktaydı, öncelikle özgür insanlardı. Bu fikir insanların düşüncelerini anlamak sadece onların felsefelerini anlamakla mümkün değildir. Onların bu eşsiz zihinlerini şekillendiren faktörleri kavrayabilmek, felsefelerini kavrayabilmek için koşullardan bir tanesidir. Augustinus'un yaşadığı 4. yüzyılda, Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline geliyor oluşu ve Batı Roma'nın İstilasası gibi durumların onun felsefesini büyük ölçüde etkilediği düşünülebilir. "Hegel, felsefenin zorunlu olarak çağının bir ürünü olduğunu beyan eder"¹², bu bağlamda Hegel'e katılarak Augustinus'un felsefesi de zorunlu olarak kendi çağının bir ürünü olduğunu düşünmekteyiz, o halde çağına uygun bir biçimde inceleyeceğiz.

I. Augustinus'un Yaşamı ve Çağının Onun Devlet Düşüncesi Üzerindeki Etkileri

Augustinus, İS 354 yılında Kuzey Afrika'da, Tagaste kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Pagan bir asker, annesi ise bir Hıristiyandı "... ailesi aristokrat değildi ama zengindi ve yargıçlar sınıfına mensuptu...¹³". Aldığı hitabet eğitimi onun hayatında etkili bir faktör oldu. Gençlik yıllarında Cicero, Platon ve Stoacılar'dan etkilendi, bu düşünürlerin onun felsefesinde etkili olduğu düşünülebilir. Augustinus, Pagan kökenlere sahip Yeni-Platonculukla ilgilendi, "İronik bir biçimde bu pagan etkili felsefe Hıristiyanlığa geçişinde yolunu düzleştirdi"¹⁴. Bu inanç serüvenini ardından, Aziz Ambrose'un vaazlarından ve İncil'den etkilenecek İS 387'de vaftiz edildi. Manastır kurma niyetiyle Kartaca'ya döndü, önce rahip, sonra papaz ve en nihayetinde piskopos oldu. Ömrünün sonuna kadar da burada kaldı. İS 430 yılında hayata gözlerini yumdu.

Tanrı Devleti adlı eserini Hippo'da, yaşamının son yıllarında yazdı. Tanrı Devleti bu bakımdan onun düşüncelerini belirttiği son yazılarından birisi olma niteliği taşımaktadır ve bu eserin onun en olgun eserlerinden birisi olduğu düşünülebilir. Tanrı Devleti'nin burada yazılması hasebiyle bu coğrafyanın ve çağın zorluklarının eserin içeriğini etkilediği düşünülebilir. Bundan ötürü, Augustinus'un eseri yazdığı Hippo ve dâhil olduğu bölge olan Kuzey Afrika politik; çağı ise politik ve teolojik açıdan incelemeye tabii tutulacaktır.

⁹ Christian Tornau, "Saint Augustine", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/augustine/>, (Erişim 4.11.2023).

¹⁰ Mattox, "Augustine".

¹¹ Ellen Meiksins Wood, Yurttaşlardan Lordlara, çev. Oya Köymen (İstanbul: Yordam Kitap, 2020), 23.

¹² Robert Bruce Ware, "Hegel's Metaphilosophy and Historical Metamorphosis", History of Political Thought 17/2 (1996): 253.

¹³ Wood, Yurttaşlardan Lordlara, 165.

¹⁴ Kolektif, Filozoflar - Yaşamları ve Eserleri, çev. Zeynep Mertoğlu (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 58.

Onun Tanrı Devleti eserini yazarken etkisinde kaldığı üç adet tarihsel olgu bulunduğu düşünülebilir, bunlar; Hippo’da bulunan siyasal boşluk, Got İstilaları sonucu Roma’nın gücünün sarsılması ve IV. yüzyılda Hıristiyanlığın devletleşmesidir¹⁵. Bu bölümümüzde, bu üç temel olguyu inceleyeceğiz.

A. Hippo’da Siyasal Boşluk

Hippo, bir Kuzey Afrika ülkesi olan Cezayir’in Annaba Kentinin antik adıdır¹⁶. Fenikeler, Berberiler, Vandallar ve daha pek çok halk adına tarihte önem arz etmiş bir kenttir. Kuzey Afrika’da bulunması hasebiyle jeopolitik olarak Avrupa’da yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerin bu kenti etkilediği düşünülebilir. Kavimler Göçünün de bu durumun en güçlü örneği olduğu savunulabilir. Augustinus, manastırını burada kurmuş ve dini unvanlarını burada kazanmıştır. Tanrı Devleti eserini de burada yazmıştır. Bundan mütevellit Hippo’nun siyasal yapısını incelemenin bizlere değerli kazanımlar sunacağı düşünülmektedir.

Kavimler göçünün bir sonucu olarak bütün Avrupa gibi Hippo ve çevresi de hem iktisadi hem de sosyal açıdan çalkalanıyordu. Bu çalkalanmanın izdüşümü bir devletsizlik durumuna dönüşmüştü ve bu devletsizlik durumu, bir kaos durumuna evrilmişti. Hem siyasi hem iktisadi sonuçları olan bir olayın Augustinus’un devlet düşüncesini etkileyebileceği düşünülebilir. Politik tarihçi Ellen Meiksin Wood, Augustinus’un yaşadığı coğrafyayı ve orada yaşayan insanların durumunu şöyle anlatmaktadır: “Augustinus’un yaşadığı Kuzey Afrika’nın doğusundaki malikâneler, yüzyıllar sonra ‘efendisiz adamlar’ olarak tanımlanan gezgin işçilere dayanıyordu ve toplumsal eleştirilenler bu başıboş adamların neden olduğu keşmekeşten ürküyorlardı”¹⁷. Bu efendisiz adamların yarattığı keşmekeşlik içerisinde Hippo’da etkin ve güçlü olan Donatist Kilisesinin de gücü artmaya devam ediyordu. Donatistlerin en aşırı ucu olan Circumcellionlar, “... toplumsal bir tehlikeyi temsil ediyorlardı”¹⁸. Böylece Hippo ve çevresindeki bu keşmekeşlik, görüldüğü üzere pek çok sosyal alana yayılmıştı. Bu iktisadi çalkalanmalar, mezhepsel bölünmeler ve Roma’nın içinde bulunduğu hal ile birleştiğinde Kuzey Afrika’da tam bir kaos durumu olduğu düşünülebilir. Bu olayların üst üste gelmesi, Augustinus’u Tanrı Devleti adlı eseri yazması için vesile olmuştur. Tanrı Devleti’nin bu şartlar altında yazılması, onun devlete karşı olan tutuculuğu arttırmıştır zira Augustinus her ne olursa olsun devlete karşı itaati meşru kılmıştır¹⁹. Tanrı Devleti’nin on beşinci kitabında “... bu devletin kendisi başka bütün insani iyiliklerden daha iyidir”²⁰ şeklinde yeryüzü devletinin iktidarını meşrulaştırmıştır. Yeryüzü devletine karşı fikirleri arasında ona karşı olan itaatsizliği desteklememesinin ardında bu siyasal boşluktaki kaosun yarattığı tedirginlik olduğu düşünülebilir.

B. Got İstilaları Sonucu Romannın Gücünün Sarsılması

Got İstilalarının, Avrupa Tarihini etkileyen en önemli olaylardan birisi olduğu düşünülebilir. Bu istilalar hem siyasi hem de iktisadi açıdan imparatorluğu zor durumda bırakmıştır. O sıralarda Gotların lideri olan Alaricus, 409 yılında “... Roma’nın tahıl depolarına el koymuş, İmparatorluğu kıtlığa teslim etmiştir”²¹. Gotların Roma üzerindeki yoğun etkisi görülebilmektedir. Bu bağlamda Roma’da yaşayan ve onun yapısını araştıran Augustinus’un bu yağmadan nasıl etkilendiğini anlamının araştırma için anlamlı olacağı düşünülmektedir.

Roma’nın yağmalanmasının Augustinus üzerindeki etkisi hususunda öncelikle kısaca Roma üzerine konuşmak gerekmektedir. Yani şu soruyu kendimize sormalıyız, Roma ne idi? Roma; bir dil, mit ve felsefeydi. Kendi içinde başlı başına bir tarihti. Doğu’dan Batı’ya bu koca imparatorluk sadece bir devletti fakat tebaası üzerinde mükemmel bir güç elde etmişti. Fakat Got İstilaları ile beraber “Roma’nın başına gelenler tüm hayalleri yıkmıştı. Herkes korkunç gerçeğe baş başa kalmıştı. Roma’nın gurur duyduğu göz

¹⁵ Zeki Özcan, “Augustinus Doktrini Üzerine Bazı Mülâhazalar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/4 (1992): 202.

¹⁶ T. Ö. Kaya, “Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6 (2016): 664.

¹⁷ Wood, “Yurttaşlardan Lordlara”, 165.

¹⁸ Wood, “Yurttaşlardan Lordlara”, 166.

¹⁹ Bu hususta Augustinus bir buhran filozofu olarak da ele alınabilir. Thomas Hobbes ve İbn Haldun gibi eserini kendi coğrafyasının en karışık döneminde yazdı. Bu üç düşünürün beraber inceleneceği bir araştırmanın literatüre anlamlı katkı yapabileceği kanaatindeyim.

²⁰ Aziz Augustinus, Tanrı Devleti, çev. Öncel Sencerman (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2021), 121.

²¹ M. Kiremitçi, “Balthi Ailesinden Got İmparatoru Alaricus”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi 4 (2020): 8.

kamaştırın uygarlığı artık tehdit altında idi”²². Bu koca tarih, Got Kavmi tarafından yağma altındaydı ve gücünü kaybediyordu.

Bunun Augustinus'ta çok önemli bir bilinç oluşturduğu düşünülebilir; bu bilinç, devletin yıkılabilir oluşu hususundaki bilinçtir. Bir devlet ne kadar mükemmel bir tarihe, mitlere ve inanışlara sahip olsa bile eninde sonunda yıkılabiliyordu ve tıpkı bir insan gibi ölümlüydü. Bu vaziyette Augustinus'un on birinci kitabının girişi bizi karşılar. “Hakkında konuştuğumuz Tanrı devleti, kutsal gücüyle tüm kavimlerin tüm yazdıklarını geride bırakan ve her çeşit düşünceyi, insan aklının tesadüfen aldığı kararlarla değil de Tanrı'dan gelen bir anlaşmanın açıkça ifade edilmesiyle etkileyen Kutsal Kitap'ın tanıklık ettiği şeyin ta kendisidir”²³. Augustinus, Tanrı devletinin; yeryüzü devletlerinin fikirlerine ve yapısına karşı koyduğu üstünlüğü çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Tanrı devletinin her sayfasında, bu devletin yeryüzü devletine karşı ebedi bir üstünlüğü olduğu vurgulanmaktadır. Tanrı devleti, bu alıntıda da görüldüğü üzere zamanı ve mekânı aşarken yeryüzü devletini temsil eden kavimler bundan münezzehtir. Roma'nın yıkılışının spesifik olarak Augustinus'u yeryüzü devletinin bu acizliği fikrinde etkilediği, ona güç verdiği düşünülebilir. Augustinus'un Tanrı Devletindeki ilk kitaplarında Roma'yı yıkan itici gücü bulma çabası da bu bilinçle eşleşebilir.

C. IV. Yüzyılda Hıristiyanlığın Devletleşmesi

Augustinus bir Hıristiyan Teoloğuydu ve bütün felsefi diyaloglarını Hıristiyan doktrini üzerine kurgulamıştı. Yaşadığı çağdaki Hıristiyanlığın durumu ve yapısının onun felsefesini anlama hususunda bize öncülük edecektir. Özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerde yönetimlerle arasında olan ilişkisinin onun siyasal düşüncelerini etkilediği düşünülebilir. Bu tarihi olguyu anlamak için Hıristiyan Tarihi adına önemli dönüm noktalarından olan 325 yılında gerçekleşen İznik Konsili'ni incelemenin yerinde olacağı düşünülebilir.

“... Kilise hayatının ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlar veya yüksek düzeydeki din adamları kuruluna²⁴ konsil adı verilir. İS 325 yılında, yani Augustinus doğmadan takriben otuz sene önce İznik'te ilk konsil toplanmıştır²⁵. İznik Konsili'nin yapıldığı bu dönemde Hıristiyanlık “Roma'nın diğer dinleri ile eşit seviyeye gelmiş, ancak resmî devlet dini haline gelememiştir”²⁶. İznik Konsilinin gerçekleştiği tarihe bakıldığında Hıristiyanlığın ciddi bir biçimde bir devlet dini olmaya yol almaya başladığı görülmektedir. Bu, şu demektir; Roma Yönetimi tarafından idam edilmiş peygamberi olan bir din, yönetimin dini olma yolunda ilerlemektedir. İsa'nın yöneticilikle yakın bir bağlantısının olmaması bu tezatlığın kökenini açıklamaktadır. Bu hususta İsa'nın yönetici kimliği hakkındaki şu yoruma başvurmamız gerekmektedir,

“Nasıl İsa Dünyevi bir hükümdar değildiyse, İsa'nın krallığı da bu dünyaya ait değildi ve ancak kıyamet günü başlayacaktı. İsa bu dünyaya sadece öğretmek için gelmişti, yoksa ne yönetmek ne de yasa koymak onun geliş amaçlarından birisiydi. Zaten kral falan da değil, olsa olsa bir çobandı”²⁷.

Hıristiyanlığın peygamberi yönetici sıfatından bu kadar uzaktaysa devletle bu din nasıl uzlaşabilirdi? Bu soru, Hıristiyanlığın devletle olan münasebetinin kaçınılmaz olduğu noktada daha da canlanmıştır. 325'teki İznik Konsilinde Hıristiyanlık resmi din haline gelmemiştir. “Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesi için, İS 380 yılını ve İmparator Theodosius'u beklemek gerekmiştir”²⁸. Bu da Augustinus doğduktan sonra takriben otuz sene etmektedir. Yani Augustinus'un doğduğu zamanlarda Hıristiyanlığın devletleşme sürecinde olduğu, yaklaşık otuz sene sonra da devletleşmiş olduğu söylenilebilmektedir. Bir

²² Emine Saadet Öner, “Augustinus'un Tanrı Devleti” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008), 104.

²³ Augustinus, Tanrı Devleti, 85.

²⁴ M. Aydın, “Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış”, Belleten 54 (1990): 365.

²⁵ “Bazı Hıristiyan ilâhiyatçıları, konsilin tarihini, miladi 50 yılına doğru Kudüs'te Havarilerin yaptıkları toplantıya kadar götürürler.” (Aydın, “Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış”, 365.)

²⁶ Alpaslan Yalduz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2 (Haziran 2003): 266.

²⁷ Emile Durkheim, Hobbes Üzerine, çev. Melike Odabaş, (İstanbul: Alfa Yayınları 2012), 48.

²⁸ Yalduz, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, 266.

Hıristiyan Teoloğu olan Augustinus'un siyasal düşünceleri bu tarihsel gerçeklikten etkilendiği savunulabilir.

Kısacası Augustinus'un yaşadığı dönemde daha yenice devletle buluşan bir din bulunmaktaydı. Bunun da şöyle bir ihtiyaç doğurduğu düşünülebilir: dine dayalı sistematik bir devlet anlayışı. Hıristiyanlık kaçınılmaz bir şekilde büyüyor ve devletleşiyordu, artık eski münzevi bir din halinde değildi. Augustinus bu durumu fark etmiş olacak ki, Hıristiyanlığı siyaset düşüncesi adına formüle etmiştir. Hıristiyan Siyaset Düşüncesi de Ortaçağ boyunca Avrupalı devletlerin siyasetini etkilemiştir. Yani bu kitabın, devletle yaklaşması artık bir ihtiyaç haline gelen dinin formülünü anlattığını bilmek gerekmektedir. Onun çağının düşüncelerini bu kapsamda etkilediği söylenilebilmektedir.

II. Augustinus'un Tanrı Devletinde Devlet Düşüncesinin Beş Temel Kavramı: Sevgi, Zaman, Tarih, Dil ve Devlet

Augustinus, Tanrı Devleti adlı eserini ölümünden dört sene evvel, 426 yılında tamamlamıştır. Tanrı Devleti'nin, siyaset felsefesinin klasiklerinden birisi olduğu ve kendisinden sonraki pek çok düşünürü etkilediği düşünülebilir. Bu bağlamda devlet düşüncesinin teoloji ve felsefedeki yerini incelemek bağlamında Augustinus'un Tanrı Devleti'nin büyük bir önem arz ettiği savunulabilir.

Kitap, toplam yirmi iki kitabın bir birleşimi halindedir. Augustinus, on birinci kitaba dek daha çok Hıristiyan Teolojisi ile Pagan Teolojisinin mukayesesi yapar ve Roma'nın neden yıkıldığının teolojik temeli hususunda mülahazalarını belirtir. Augustinus'un devlet düşüncesi kendini on birinci kitapta açıkça hissettirmeye, on beşinci kitapta ise kesin bir biçimde göstermeye başlar. Bu makalede, daha çok on birinci ve ardılı kitapları inceleyeceğiz.

Augustinus'un Devlet fikri birbiri içinde tutarlıdır ve kavramları birbiri içinde bir harmoni yakalamıştır fakat "Augustinus, eserinde çeşitli nedenlerle birbiriyle ilintili olmalarına rağmen birbirinden çok farklı konuları belli bir hiyerarşi içinde anlatma yolunu seçmemiştir"²⁹. Augustinus'un Tanrı Devleti hakkında görüşleri eserinin pek çok noktasına bir sıralama olmaksızın yayılmıştır. Bu vesileyle Augustinus'un Devlet Fikrinin incelemeye tutulmasında onun yolundan tamamıyla olmasa dahi farklı bir inceleme yolu oluşturmak mecburiyetindeyiz zira "Eserin yapısı modern anlamda kompozisyon prensiplerine uymamaktadır"³⁰.

Augustinus'un Tanrı Devleti düşüncesi, eserin konuyu alma biçiminden ayrı işlenirse hiyerarşik bir düzene oturtulabilmektedir. Augustinus bu eserinde insanlığı altı çağa ayırır ve devlet hakkındaki düşüncelerini de bu çağlardaki gelişmelere paralel olarak farklı bölümlerde karışık bir biçimde sunar. Bu bölümümüzde de onun çağ anlayışına sadık kalarak anlatımlarımızı bu yolla yapacağız.

O halde her şeyin başlangıcı olan bu iki devletin ayrılması öncelikle incelenmelidir. Augustinus'ta bu ayrılma onun sevgi felsefesiyle beraber işlenmektedir.

A. İki Devletin Tanrı Katında Ayrılışı

Augustinus şayet bu iki devlet hakkında bir çalışma yürütecekse ve bu düşüncesi ile İncil arasında diyaloglar kurmak gibi iddialı bir hedefle yola çıkmışsa bunu temellendirmelidir. Onun devlet hakkındaki fikirlerini beyan etmeye başladığı Tanrı Devleti'nin on birinci kitabında bu köken kaygısının iz düşümü olarak iki devletin ayrılışı incelenmektedir. Bu bağlamda Tanrı Devletinin on birinci ve on ikinci kitapları incelemeye tabii tutulacaktır. Bu iki kitap, birbirinden taban tabana zıt iki devletin genel hatlarını çizmesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Augustinus, düşüncesini İncil'e dayandırma zorunluluğu hissettiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak sistemini, İncil'de bulunan nur ve aydınlık kavramları arasında bir bağlantı kurmuştur. Tanrı, meleklerin ikiye ayrılışını önceden sezdi ve nur ile karanlığı ayırdı. Bu ayrılış, kutsal ve günahkâr

²⁹ Öner, "Augustinus'un Tanrı Devleti", 95.

³⁰ Öner, "Augustinus'un Tanrı Devleti", 96.

meleklerin ayrılışına sebebiyet verdi³¹. Bu durum, asıl ayrılmanın kökenini ve meşru zeminini oluşturmuştur. Augustinus'un İncil'deki bu kavrama başvurmasının altında meleklerin nurdan yaratılmış olmasına rağmen nasıl tanrıya karşı geldiği sorusu yatmaktadır. On birinci kitabın çoğunluğunda Augustinus bu soruyla ilgilenmektedir. Bu sorunun cevabını da İncil ile kendi fikri arasında bir diyalog kurarak sunmuştur. Yani anlıyoruz ki, iki devletin kökenleri nur ile karanlığın ayrılığıdır. Nurun peşinden giden melekler Tanrı Devletini; Karanlığın peşinden gidenler ise Yeryüzü Devletini kurmuştur. Peki, bu ayrılış nasıl yaşandı? Melekler tanrı tarafından nurla yaratılmalarına rağmen nasıl ondan yüz çevirebiliyorlardı?

Augustinus, muhtemelen iki melek sınıfının başta eşit olduğundan fakat sonraları bazılarının tanrının ışığından yüz çevirdiğini düşünür³². Bu düşüncesi ile İncil'de geçen nur ile karanlık kavramları arasında bağlantı kurarak düşüncesini meşrulaştırır ve temellendirir. Augustinus, bu durumu kutsanmışlık kavramı ile açıklamaktadır. Kutsanmışlık, nur ile karanlık ayrışmasıyla meleklerin net bir biçimde bölünmesine sebebiyet vermiştir. Bu kavram, iki devletin sınırlarını çizen ve insanlara bu devletlere nasıl mensup olabileceğini açıklayan temel kavram olması hasebiyle önem arz etmektedir. Böylelikle kutsanmışlık kavramının insanlara hem bir öğüt hem de tarihsel bir gerçeklik olarak sunulduğu düşünülebilir.

Melekler ilk yaratıldığında daha kutsanmamışlardı zira kutsanmış olma durumu, sürekliliğin farkında olmayı gerektiriyordu³³. Augustinus, bu sürekli olma durumunu yani kutsanmışlığı tanrı devletine olan bağlılıkla özdeşleştirmiştir. Sürekliliğe dair bir bilinç, keskin bir zaman bilincini de beraber getirmektedir. Yani bu bilince sahip olmak bir irade sahibi kişilerin işiydi. Kutsanmış olmak, meleklerde olduğu gibi insanlarda da özgür iradeyle seçilebilen bir yoldu. Bu bağlamda Tanrı Devletinin sakinleri ebedi iken; yeryüzü devletinin üyeleri bir sona mahkûm edilmişti ve hayatları ebedi değildi. İyi melek ve kötü melek –böylece tanrı ve yeryüzü devleti– ayrımının temelinde bu kutsanmışlık kavramı bulunmaktadır. Sürekliliğin farkında olan melekler kendi iradeleri ile Tanrı Devletini kurdu ve onlara ebedi bir hayat bahşedildi. Sürekliliğin farkında olmayan melekler ise kendi iradeleri ile yeryüzü devletini kurdu ve ebedi hayattan mahrum kaldılar. Böylelikle anlıyoruz ki; nur-karanlık ayrımından sonra kutsanmışlık kavramının etkisiyle bu iki devlet oluşmuştur. Bu da onun felsefesinin temelindeki kavramın oluşumu olmuştur. Böylelikle iki devlet ayrılmıştır.

Augustinus'a göre tarihi, dünyayı, sorumluluğu ve ahireti şekillendiren bu temel çatışmanın ilk başladığı nokta devletlerin ayrılığıdır. Bütün felsefesini bu iki devletin çatışması ve ilerleyişi üzerine kuracaktır. Bu devletlerin ayrılığı ise incelediğimiz meleklerin ihtilafına dayanmaktadır. Bu iki devletin dünyada yaşayan sakinleri de bu iki melek grubunun arkasında durmaktadır. Yani anlaşılacağı gibi bu iki devlette insanlar ve meleklerden oluşmaktadır ve aynı kavramlar üzerinde yaşamaktadırlar; Augustinus bu durumu Tanrı Devletinde şöyle ifade eder:

“Öyle ki dört devlet ya da dört topluluk yoktur –aslında meleklerden ve insanlardan meydana gelen iki devlet ya da topluluk vardır– lakin insan olsun, melek olsun, fark etmez, toplamda iki tane devlet veya topluluk vardır”³⁴.

Augustinus ilerleyen sayfalarında Tanrı Devleti ile yeryüzü devletinin arasındaki farkı incelemeye koyulacaktır. Bunu da devletin ayrılmasına sebebiyet veren melekler yoluyla anlatacaktır. Bu meleklerin özelliklerini anlatmasıyla aynı zamanda iki devletin sakinlerinin özelliklerini ve arasındaki farkları da anlatacağı düşünülebilir zira melekler ve insanlar görüldüğü üzere ayrı topluluklara değil aynı topluluklara aittir.

Kötü melekler, iki devletin ayrılığıyla beraber kutsanmış olmaktan ve mantıklı olmaktan münezzeh bir hale geldiler. Bu seçimin sonucunda Augustinus onları aptallıkla suçlamıştır³⁵. Böylece Augustinus, tanrının devletini seçmeyi akılla; yeryüzü devletini seçmeyi ise aptallıkla bağdaştırmıştır. Tanrı devleti akla ve mantığa uygun iken, yeryüzü devleti hataya ve günaha uygundur. Bu keskin kavrayış, Augustinus'un

³¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 89.

³² Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

³³ Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

³⁴ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 87.

mantık anlayışını özetlemektedir. Doğru ve yanlışın –böylece iyi ve kötünün– kökeni, meleklerin ayrılışı hasebiyle oluşan devletlere dayanmaktaydı. Onun iyi ve kötü anlayışı –böylece ahlak ve bilgi anlayışı– doğrudan doğruya teolojik bir biçim almıştır. Ki ona göre iyiliğin kutsallığının sebebi Tanrı’ya bağlılık iken; perişanlıkların sebebi ise Tanrı’ya bağlı kalmamaktır³⁶. İnsan ve melekler kesin ve net bir biçimde bu ayrıma girmektedir, peki bunda özgür müdür? Doğru ve yanlış, böylece mensup olduğumuz devleti seçerken özgür irademiz var mıdır?

Bu iki devleti meydana getirenler bir kader vasıtasıyla devletlerine bağlı değildir, her insan ve melek bulunduğu devleti kendi seçmiştir. Devletleri oluşturan bu iki zıt meleklerin arasındaki farkın “doğasındaki ve özündeki bir farktan kaynaklanmadığından şüphe etmek imkânsızdır”³⁷. Kötü melekler, Tanrı yerine kendilerini tercih ettiklerinden bereketi yitirmişlerdir³⁸. Augustinus, kötü meleklerde bu benlik duygusuna net bir biçimde karşıdır; hatta bir meleğin İncil’de “Ben Benim”³⁹ demesini bile büyük bir saygısızlık olarak nitelendirmektedir. Augustinus’un benlik kavrayışına karşı duruşu onun ekonomik ve reel-politik anlayışında da kendisini gösterecektir.

En nihayetinde onun bu iki kitabı genel olarak bu kavramların etrafında oluşmakta, dolayısıyla devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Bu ayrımın oluşması, diğer kavramları da oluşturmuştur. Melekler bu ayrım içinde yaşarken Âdem’in Günahı ve sonuçları bu iki devlete insanoğlunu ekleyecektir. Ayrıca kavramların genişlemesine ve gelişmesine sebebiyet verecektir. Augustinus ilerleyen kitaplarında Âdem’den İsa’ya kadar Tanrı Devletinin gelişimini ve yükselişini inceleyecektir. Kitap şu andan sonra mitler vasıtasıyla iki devleti anlatmaya devam edecektir fakat çok önemli iki kavram Augustinus’un literatürüne dâhil olmuştur: zaman ve tarih. Bu bölümde, Augustinus’un zaman ve tarih kavramları eşliğinde Âdem’den Babil Kulesi hadisesine kadar ki düşüncelerini inceleyeceğiz. Böylelikle mitler yani tarihten olaylar incelenecekse öncelikle onun tarihi okuma ve anlama biçimi incelenmelidir.

B. Âdem’in Günahından Babil Kulesine: Augustinus’ta Zaman ve Tarih

Augustinus, on üçüncü kitabından on sekizinci kitaba değin bu iki devletin tarihsel gelişimini inceleyecektir. Burada onun referans alacağı kaynak İncil’dir. İncil’deki kıssalar ve tarihi öğretiler eşliğinde Tanrı Devleti ve yeryüzü devletini incelemeye tabii tutmaktadır. Augustinus’ta zaman ve tarih kavramlarını bilmeden onun mitlere karşı bakış açısını okumanın eksik bir düşünce olacağı düşünülebilir. Bundan mütevellit öncelikle zaman ve tarih kavramlarının onun literatüründeki yeri öğrenmeliyiz. Fakat bu iki kavramın birbirine karşı önceliği olup olmadığını araştırmalıyız.

Augustinus’ta tarih, meleklerin ayrılışından başlasa bile zaman tartışması meleklerin ayrılışından öncesine kadar götürülebilmektedir. Varoluş bakımından hangisinin önce olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır fakat Augustinus eserinde öncelikle zaman hakkında bir tartışma açmıştır. Keza birazdan ortaya konacağı üzere onun zaman fikri insanın aklında tarih fikri ile beraber var olmaktadır. Zamanın, tarihi bilinç vasıtasıyla var olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda öncelikle zaman kavramının incelenmesi gerektiği düşünülebilir.

Esasen Augustinus’un zaman fikri kendisini Tanrı Devleti adlı eserinde açıkça göstermez. Augustinus’un zaman fikrinin genel hatları İtirafı adlı eserinin XI. Bölümünde çizilmiştir. Bu bağlamda, İtirafı adlı eseri ile Tanrı Devleti eseri arasında bir diyalog kurarak onun zaman fikrine vakıf olmaya çalışacağız.

B.A. Augustinus’ta Zaman Kavramı

Augustinus’un, eserlerinde zamanın tanımını yahut formunu anlatmak gibi bir gayesi olmamış, hatta fikirlerini zamanın bu tanımlanamaz yapısı üzerine kurmuştur. Bu bilinmezlik durumu onun kendi zaman kavrayışını oluşturmasında rol oynayacaktır. Augustinus zaman hakkında şöyle söyler; “Peki o halde zaman ne? Hiç kimse bana sormazsa biliyorum da, biri sorup da ona açıklama yapmam gerektiğinde

³⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 97.

³⁸ Augustinus, Tanrı Devleti, 99.

³⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 99.

bilmiyorum"⁴⁰. İtiraflar adlı eserindeki bu cümlesi, onun zamana karşı karamsar bakış açısını yansıtmaktadır.

Augustinus, zamanı; günlük kullanımındaki gibi üç parçaya, geçmiş, gelecek ve şimdi, ayırarak düşüncesini kurmaya başlamıştır. Fakat düşüncesinin ilk adımı bu günlük dili yıkararak felsefi bir argüman sistemi kurmak olmuştur. Bunun sonucunda Augustinus, ontolojik olarak geçmiş ve gelecek kavramlarının var olmadığını iddia etmiştir. Bu durumda, "geçmiş, artık yoktur; gelecek ise, henüz yoktur; kalıcı bir şey olmadığı gerekçesiyle hiçbir zaman bir uzama sahip olmayan şimdiki zaman, uzunluk ve kısalık açısından ölçülebilir değildir"⁴¹. Bu vaziyette Augustinus geçmişin ve geleceğin ontolojik yokluğunda arada sıkışmış şimdiki zamana yüzünü döner. Augustinus, zamanın hem algılanabilir hem de ölçülebilir bir şey olduğunu söylemektedir⁴². Burada açık bir şekilde çelişki bulunmaktadır zira yok olan bir şey algılanamaz yahut ölçülemez. Augustinus'un kendi zaman kavramı da bu çelişkiyi aşarak kendisini gösterecektir. Şimdiki zaman incelenmeden önce bu çelişkili görünen durum aydınlatılmalıdır.

Bu çelişkiyi aşmak adına Augustinus zamanı "geçmişte yaşananların şimdiki zamanı, şimdi yaşananların şimdisi ve gelecekte yaşanacakların şimdiki zamanı"⁴³ olarak yeniden taksim eder. Augustinus bu şekilde zamanın şimdiliğine dikkat çeker. Zamanı, zaman yapan şey bireyin şimdiki deneyimi olmuştur. Böylece "... Augustinus'un zamanı kozmolojik hiçbir gönderme yapmaksızın ruhun bir uzamı olarak kavradığı görülmektedir"⁴⁴. Zaman bu durumda ruh binaenaleyh bireye mahsus bir şekil almaktadır. Zamanın bu üç bölümü böylece nesnel gerçeklikten değil zihindeki zamansal boyutlardan tezahür etmektedir. "Bu açıdan bakıldığında Augustinus'ta zaman, zihnin dışında bir gerçeklik olarak değil, yalnızca zamansal şeye dikkat kesilen varlık açısından sürekli-dir"⁴⁵. Yani zaman kavramı her şeye sunulan zihin dışı bir gerçeklikten ziyade varlığın dikkat kesilme eylemiyle o varlığın zihninde var olmaktadır. Bu vaziyette zamanın anlamlandırılması; geçmişin hatırlanması, şimdinin yaşanması ve geleceğin beklentisi içinde olmakla sağlanır. Bu da gelecek ve geçmiş anlayışı gerektirmektedir. Onun İtiraflar adlı eserinde zaman hakkındaki görüşleri bu kapsamda özetlenebilir.

Şimdi Tanrı Devletindeki kutsanmışlık kavramına geri dönelim. Kutsanmışlık, hatırlanacağı üzere sürekliliğin farkında olma durumuyla alakalıydı ve meleklerin ayrışmasındaki yegâne etkendi. Sürekliliğin, geleceğe karşı sağduyulu bir bekleyiş ve şimdiye karşı olan sürekli bir inanç olması hasebiyle zaman kavramıyla yakından ilişkili olduğu düşünülebilir. Düşündüklerimizi destekler nitelikte Augustinus kötü melekler hakkında şöyle söyler: "Yine de onlar günahkâr olmadan evvel, hayatlarına ait bir zaman var idiye ve her ne kadar ona sağduyu eşlik etmemişse de onlara da bir çeşit kutsanmışlık teslim etmek gerek"⁴⁶. Burada çok net bir biçimde zaman, kutsanmışlık ve sağduyu kavramlarının kendi arasındaki kaçınılmaz etkileşimi görülebilir. Augustinus'un bu ara cümlesi kutsanmışlığın zamanın ve sağduyunun bir birleşimi olduğunu anlatmaktadır.

Böylelikle Tanrı devletinin ilk üyeleri olan meleklerin ayrılmasında zaman bilinçleri arasındaki farkın etkili olduğu düşünülebilir. İyi melek ve kötü melekler arasındaki yegâne fark, zaman ve sağduyu kavramlarından başlamaktadır. Böylece zaman kavramı, Augustinus'un devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. İyi melekler, Tanrı'nın sunduğu kutsanmışlığı cömertçe kabul etmişlerdi ve kutsanmışlık sayesinde, her daim değişmez iyiliğin, Tanrı'nın keyfini çıkarıyorlardı⁴⁷. Yani iyi melekler, zamanı aşır her daim değişmez iyiliği kabul etmişlerdi. Kötü melekler ise bunu reddetmişlerdi ve bir sona mahkûm edilmişlerdi. Bu bağlamda, onun zaman kavramı genel felsefesine katkı sağlamasının yanı sıra devlet düşüncesinin de temelini oluşturmaktadır. Meleklerin ayrışmasının temelinde zaman kavramı varsa, insanın bu dünyada da ayrışmasında zaman kavramı vasıtasıyla ayrışmıştır. Melekler tarihin başlangıcını oluşturduğu için geçmişe dair bilinçleri hususunda konuşmak zordur fakat insanlık için bu böyle değildir. İnsanlık, bir geçmiş bilinci yakalayarak zamanı kendisinde var edebilir. Bu geçmiş bilinci de,

⁴⁰ Aziz Augustinus, İtiraflar, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 484.

⁴¹ Ömer Faruk Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", Trabzon İlahiyat Dergisi 8/1 (Haziran 2021): 97.

⁴² Augustinus, İtiraflar, 483-488.

⁴³ Augustinus, İtiraflar, 493.

⁴⁴ Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", 99.

⁴⁵ Karaköse, "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı", 99.

⁴⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 88.

⁴⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 88.

Augustinus'un tarih kavramında bulunmaktadır. Böylelikle bu iki kavram birbirinde açılmakta ve anlam bulmaktadır.

B.B. Augustinus'ta Tarih Anlayışı

Augustinus'un tarih felsefesi kendisini en net biçimiyle Tanrı Devleti adlı eserinde gösterir. Burada tarih felsefesi kavramının ne derece doğru olacağı düşünülebilir zira "Aziz Augustine'in tarih felsefesi hakkında konuşmak anakronik olabilir, çünkü "tarih felsefesi" ifadesi ancak 1760'larda Voltaire tarafından kullanılmıştır..."⁴⁸. Bu bağlamda, Augustinus'un yaptığı şeyin ne olduğundan ziyade kıymetine değinmeyi tercih edeceğiz.

Tanrı Devleti fikrinin açıklandığı üzere inananlara yaşamı ve dünyayı anlama hususunda yeni bir hayat anlayışı sunan bir düşünce olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Augustinus tarih fikrini, devlet fikrinin de temeline yerleştirdiği Tanrı Devleti-Yeryüzü Devleti çatışması üzerine kurgulamıştır. Bu bölümümüzde de onun Tanrı Devleti adlı eserindeki tarih düşüncesini inceleyeceğiz.

Augustinus'un ortaya koyacağı bu tarih anlayışının, tarihi sistematikleştirmeye çalışan ilk felsefi teşebbüs olarak adlandırmanın doğru olmayacağı düşünülmektedir zira Augustinus'un çağından pek önce Antik Yunan'da da Tarih Felsefesi olarak adlandırılan düşünceler bulunmaktaydı⁴⁹. Augustinus, Antik Yunandaki döngüsel tarih düşüncesinden farklı olarak iki nokta arasında bir çatışma ile tek bir noktaya ilerleyen tarih anlayışı oluşturmuştur. Onun tek bir noktaya ve amaca yönelen tarih felsefesini devlet kavramı üzerine kurması hasebiyle bütün tarihi bu çatışma üzerinden anlamlandırdığı sonucuna çıkılabilir.

Augustinus için tarih en net haliyle; tanrı devleti ile yeryüzü devletinin ayrışmasıyla başlamış, ikisinin arasındaki çatışmayla beraber ilerleyen ve Deccal'in üç yıl altı aylık eziyetinden sonra⁵⁰ sona ereceği düşünülen bir kavramdır. Daha dar bir bağlamda incelemek gerekirse, meleklerin iyi ve kötü olarak ayrılarak tanrı devleti-yeryüzü devleti ayrımını oluşturmaları tarihin başlangıcı olmuştur. Bu iki devlet arasındaki gerilim tarihi ilerletmektedir. Görüldüğü üzere tarih kavramı vesilesiyle yaşanan ve yaşanacak her şey bu temel çatışma düzlemine getirilmiştir. Tarih üzerinde yaşanan her şey bu bağlam vasıtasıyla anamlanacaktır zira tarih başlı başına bu çatışmadır. Tarihin ilerlemesini sağlayan şey de budur, bu iki devletin çatışmasının sona ereceği günde tarih sona erecektir.

Augustinus'un tarih felsefesi basit ve anamlanabilir yapısının altındaki önemin, onun ne kadar geniş bir çerçeve sunduğu yönünde olduğu görülmektedir zira "... Augustinus'un tarih felsefesi, insanlık tarihini bir dünya görüşü açısından yorumlamak yolunda yapılmış olan ilk büyük denemedir"⁵¹. Bu ilk büyük denemenin devlet gibi bir kavram üzerine kurulmasının da onun devlet düşüncesinin ne kadar aşkın bir yapıda olduğu sonucuna bizi vardırabilir. Devlet kurumunun bütün tarihi oluşturan ve ilerleten bir vaziyette oluşu onun devlet düşüncesinde tarihin önemi hususunda gerekli bilgileri vermiştir.

Bundan önceki zaman bölümümüzdeki tarih-zaman ilişkisi iddiamız da bu noktada anlam kazanmaktadır. Augustinus'un tarih anlayışı; geçmişin, şimdinin ve geleceğin tek bir çatışmadan, tanrı devleti-yeryüzü devleti çatışmasından ilerlediğini anlatmaktadır. Bu vaziyette, zaman anlayışındaki bahsedilen sağduyu ve geçmiş-gelecek bilincinin tarih anlayışından uzakta kazanılmayacağı düşünülebilir. Bu vaziyette, Augustinus'un zaman ve tarih kavramı bir bütün halinde anlaşılmalıdır.

Fakat hem zaman hem de tarih için bu genel teorik çerçevenin Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserindeki kapsamı için yeterli olmayacağı düşünülebilir. Bu bağlamda Augustinus, İncil'deki kıssalar

⁴⁸ John Agbo, "Augustine's Idea of History: A Christian Historiography", IGWEBUIKE: An African Journal of Arts and Humanities 1/3 (December 2015): 10.

⁴⁹ E. Erdoğan, "Tarih Felsefesinin Genel Hatları ve Collingwood'un Tarih Düşüncesi", Medeniyet ve Toplum Dergisi 3/1 (2019): 75.

⁵⁰ Çatışmanın biteceği noktanın "Deccal'in bu son eziyeti" (Augustinus, Tanrı Devleti, 174.) olarak Tanrı Devletinde belirtilmiştir. Bu son eziyetten sonra Tanrı Devletinin yeryüzü devletine karşı olan mutlak üstünlüğü başlayacağı için bir çatışma olmayacak, böylece tarih sonlanacaktır.

⁵¹ Mehmet Ali Sarı ve Ferhat Ağırman, "Tarihte İlerleme İdesi'nin Biçimsel ve Tarihsel İki Kaynağı: Augustinus'un ve Aydınlanma'nın Tarih Anlayışları", SBArD 12 (2008): 137.

vasıtasıyla Âdem'den İsa'ya tarihi bu çatışma bağlamında yeniden ele alır. Onun bu tarihi inceleme metodu araştırmamızın bir parçası olacaktır.

B.C. Âdem'in Günahından Babil Kulesine

Augustinus, Tanrı Devletinin on üç, on beş, on altı ve on yedinci kitaplarında İncil'deki kıssalardaki Tanrı Devletinin ve yeryüzü devletinin varlığını inceleyecektir. Bu kısımlar, onun İncil'de Tanrı Devletinin izini ve yapısını araştırdığı kısımlar olması hasebiyle önemlidir. Fakat Augustinus bu kıssaları incelerken Tanrı'nın Babil Kulesindeki teşebbüs yüzünden dillerin ayrılışını inceleyecektir ve bu bizim için bir durak noktası olacaktır zira bu noktadan kıssalar farklı bir hal alacaktır.

Âdem'in günahı ve sonuçlarının Tanrı Devleti adına öneminin; insanın bu hatayla var olması ve böylelikle bu temel çatışmanın bir sürdürücüsü, ortağı olması olduğu düşünülebilir. Tanrı devleti- yeryüzü devleti çatışması insanla başlamamıştı, insanlık sadece bu kutuplaşmada saf tutan üyelerden birisi fakat bu çatışmanın dünyamızda sona ereceği gerçeği Augustinus'un sisteminde önemli bir konum işgal etmektedir. Augustinus bu eserinde Âdem'in hatası üzerinde durmaktan ziyade onun oğulları arasındaki çatışma ile Roma'nın kurucuları olan Romulus ve Remus arasındaki ilişkiyle bir diyalog kurmaktadır.

Augustinus eserinde Âdem'in üç çocuğunun adını geçirir; ikisi Havva ile olan birlikteliğinde, bir tanesi ise Tanrı tarafından kendisine bahşedilmiştir. Kabil ve Habil, Havva'dan; Şit ise Tanrı tarafından verilmiştir. Âdem'in bu üç çocuğu, dünyadaki Tanrı-Yeryüzü devletinin ilk kurucuları ve örnekleri olacağı hasebiyle önem teşkil etmektedirler. Augustinus onların İncil'deki pozisyonunu bu bağlamda okumuştur.

Fakat Âdem'in çocukları arasındaki hikâyenin oldukça kaotik olduğu savunulabilir. Ortada bir kardeş katli vardır ve bu da Augustinus'un iki yeryüzü devletine karşı olan bakış açısını büyük ölçüde etkilediği düşünülebilir. Bu kardeş katli olayı, Kabil'in Habil'i katletme meselesi olarak tezahür etmektedir. Bu yeryüzündeki ilk cinayet olmasıyla beraber yeryüzünde Tanrı-Yeryüzü devletinin ilk gerilimidir ve bu iki devletin pozisyonlarını özetlemektedir. Bu durumda da Şit Tanrı tarafından Âdem'e Habil'in yerini doldurması hasebiyle verilmiştir.

Augustinus'un İncil okumasının ilerleme noktası; Kabil'in yeryüzü devletinin, Habil'in ise tanrı devletinin üyesi olduğunu düşünerek başlamakta olduğu düşünülebilir. Bu anlayışı kazanmasında onu motive eden temel iki olgu bulunmuştur; ilki Kabil'in şehir kurup Habil'in kurmaması, ikincisi ise kardeş katli ile ortaya çıkan kıskançlık gibi duyguların yeryüzü devletiyle eşlenmesi durumu.

Augustinus, İncil'i kastederek Tanrı Devletinde şehir meselesi hakkında şöyle söyler: "Kabil'in bir şehir kurduğu, ama bir misafir olan Habil'in hiçbir şehir kurmadığı kayıt altındadır. Zira azizlerin şehri yukarıdadır..."⁵². Augustinus'un burada çok açık bir biçimde iki kardeşin hangi devlete mensup olduğu ve hangisinin tarafında olduğunu belli etmektedir. Şehir kurma eylemi, yeryüzü devletiyle özdeşleşmiştir ve bir acziyet göstergesi olduğu düşünülebilir. Azizlerin şehrinin yukarıda olduğunu vurgulaması da bu anlayışı yansıtmaktadır. Augustinus ilerleyen paragraflarında Tanrı Devletinin mensuplarına krallık verileceğini ve Çağların Hükümdarları ve Prensleri⁵³ ile birlikte Tanrı Devletinde hüküm süreceklerini savunmuştur⁵⁴. Bu örneği vermesindeki sebebin okura Tanrı Devletini övmekten ziyade bu devletin mensuplarının yeryüzünün nimetleri ile ilişkisi olmasına gerek bile olmadığını anlatma isteği olduğu düşünülebilir. Tanrı devletinin mensupları zamanı, sınırları ve yeryüzü yasalarını aşarak gökte toplanmaktadırlar. Bu bakımdan Tanrı Devletinin üstünlüğü vurgulanmaktadır. Kabil ile Habil'in arasındaki ilk fark olan şehirleşme meselesi aynı zamanda insan topluluklarını bir araya getirmeye de yakından ilişkiliydi. Bu ayrışma ve şehirleşme, iki devletin dünyadaki genel hatlarını ortaya koyacaktır.

"Kabil, yurttaşlığa bağlı ilk topluluğu, başka bir deyişle birtakım birleştirici bağlarla birbirine bağlı insan kalabalığını meydana getirmiştir"⁵⁵. Bu bağlamda, Kabil'in ilk siyasi topluluğu kurduğu

⁵² Augustinus, Tanrı Devleti, 120.

⁵³ Burada Çağların Prensleri olarak adlandırılan kişiler muhtemelen peygamberler yahut Tanrı'nın buyruğuna göre tebaasını yönetmiş hükümdarlardır.

⁵⁴ Augustinus, Tanrı Devleti, 120-121.

⁵⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 125.

düşünülebilir. Bu da bizim günümüzde bağlı olduğumuz devletlerin ilk örneğinin Kabil'in öncülüğünde kurulduğunu düşündürebilir. Bu Augustinus için önemli bir keşiftir zira canlı bir tartışma konusuna iştirak etmiştir. Kabil'in bu cinayetinin altında da Habil'in bu siyasal topluluğa egemen olma arzusunun olabilme ihtimali yatmıştır. Kabil, Habil'in böyle bir dileği olabilmesinden korkmuştur fakat Habil'in böyle bir endişesi yoktu. Böylece yeryüzü devletinin bu dünyadaki ilk yansıması kıskançlık ve kanla gerçekleşmişti. Bu bağlamda, bütün yeryüzü devletlerinin kuruluşunda aynı döngünün var olduğu göstermek için araştırmasını Roma'nın kuruluşuna doğru yönlendirir.

Augustinus, bu kardeş katli olayını incelerken Romulus ve Remus arasındaki ilişkiyle bir etkileşim kurmaktadır. Bunun da altında iki sebep yattığı düşünülebilir; ilki Augustinus'un hâlihazırda eserin ilk on kitabında Roma hakkındaki düşüncelerini beyan etmesi ve bu devletin neden yıkıldığına dair bir itici güç arayışı, ikincisi ise Roma'nın bu ihtişamlı yapısının nasıl yıkılmaya mahkûm olduğunu bir kez daha vurgulama isteğidir. Bu bağlamda Augustinus, Roma hakkındaki düşüncelerini tamamlamak mahiyetinde Roma'nın kuruluşunu araştırmaya koyulur. Burada da karşısına iki kardeş arasındaki bir çatışma çıkar.

Romulus ve Remus, devletlerine egemen olmak isteyen iki kardeşti, egemenlik ikisinden birisine fazlaydı. Bunun sonucunda Romulus Remus'u katletti. İkisi de yeryüzü devletine egemen olmak istedi fakat birisi bunun sonucunda katledildi. Yani en nihayetinde "... bütün ihtişama tek bir kişi sahip olsun diye öteki ortak ortadan kaldırılmıştır"⁵⁶. Augustinus için; Roma'nın bu kuruluş hikâyesiyle Kabil'in Habil'i öldürmesi arasındaki bağlantı, her yeryüzü devletinin temelinde cinayetin ve kanın var olduğu iddiasını desteklemektedir: "O halde, Romulus ve Remus arasındaki çekişme yeryüzü devletinin kendi içinde nasıl parçalanmış olduğunu gözler önüne serer"⁵⁷. Böylece yeryüzü devletlerinin hep aynı kuruluş ve yıkılışa mahkûm olduğun sonucuna varılabilir. Yeryüzü devletleri bu vaziyette bitmek bilmeyen bir yıkılış ve kuruluş döngüsündedir. Roma ve Habil-Kabil örneği bu bağlamda Augustinus için bütün yeryüzü devletlerinin yapısını açıklamaktadır.

Bu Roma örneğiyle Augustinus hem kitabının başlarında sunduğu görüşleri tamamlamış, hem İncil'de geçen bir olay arasında tarihi bilgilerle bağlantı kurmuştur. Augustinus, Habil-Kabil hadisesindeki devlet ayrışmasını Roma'nın kuruluşu öyküsüyle beraber okuyucuya sunduktan sonra Âdem'in neslini incelemeye geri döner. Habil'in katledilmesinden sonra Tanrı, Adem'e Şit'i verir ve Tanrı Devleti Şit'in soyundan ilerler. Burada bu iki devletin ikinci jenerasyonunu görürüz, yeryüzü devleti Kabil'in oğlu Hanok'tan akarken tanrı devleti ise Şit'ten akmaktadır. Augustinus, burada önemli bir şeye dikkat çekmektedir. Yeryüzü devleti kan ve soydan akarken, tanrı devletinde bir yeniden doğuş bulunmaktadır⁵⁸. Bu bakımdan yeryüzü devletinde bir muhtaçlık varken tanrı devletinin böyle bir gereksinimi yoktur.

Augustinus, Şit'in ve Hanok'un soyunun Nuh tufanına kadar götürür fakat o süre arasında diğer kişileri incelemeye tabii tutmaz. Nuh tufanı ile beraber her iki soy da sıfırlanmıştır. Tanrı tarafından Nuh tufanı ile beraber bu karışıklık sona erdirilmiş ve sadece Nuh ile ailesi hayatta kalmıştır. Burada Augustinus, Nuh tufanı ile tanrı devleti arasında metaforik bir bağ kurmaktadır. Nuh vakasının aslında bir yeniden doğuşu temsil ettiği düşünülebilir. Nuh, Tanrı'nın buyruğuna itaat edenleri kurtarmış ve selamete ulaştırmıştır. Ve bu kurtarma eylemini, bir tufandayken yapmıştır. Dünyada her daim tufan vardır ve Tanrı Devleti inananı kurtarmak için hep beklemektedir. Augustinus bu durumu şöyle açıklar; "... Nuh, hiç şüphesiz, bir tufandaymışçasına bu kötü dünyada geçici bir süre ikamet eden Tanrı devletinin bir suretidir"⁵⁹. Böylelikle Nuh ile beraber tanrı-yeryüzü devletinin karışıklığı çözülmüş, tanrı devleti adeta yeniden doğmuştur.

Nuh tufanından sonra Augustinus on altıncı kitapta Babil Kulesini incelemeye koyulacaktır. Babil kulesi bölümü, Augustinus'un dil hakkındaki düşüncelerini açıklayacağı ve devletlerin varlığı ile ilişkilendirdiği bir bölüm olacaktır. Bu incelemede şunun bilinmesi bir elzemdir ki "... Nuh'un iki oğlunun

⁵⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

⁵⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

⁵⁸ Augustinus, Tanrı Devleti, 128.

⁵⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 131.

kutsanması ile ortanca oğlunun lanetlenmesinden sonra İbrahim'e kadar geçen zamanda, yani bin yıldan fazla süre, Tanrı'ya ibadet eden düzgün hiçbir insandan bahsedilemez"⁶⁰.

C. Babil'den İsa'ya: Augustinus'ta Dil Düşüncesi

C.A. Babil Kulesi ve Dil-Devlet İlişkisi

Babil Kulesinin, hem felsefe hem de teoloji açısından önemli bir mit olduğu düşünülebilir. Yüzyıllardır hem felsefe hem de teoloji arenasında bu mit üzerine çokça şey yazılıp söylendiği aşikârdır. Augustinus, Babil mitini hem felsefi hem de teolojik açıdan yorumlamıştır. Bu açıdan Augustinus'un düşünceleri önem arz etmektedir. Augustinus'un Babil Kulesi hakkındaki düşüncelerinin temelinde devlet-dil münasebeti oluşu bu bölümü açmamıza vesile olmuştur.

Augustinus düşüncelerine İncil'deki Babil ile alakalı ayeti aktararak başlar. Bu ayette özetle; bütün dünyanın etrafına yayılmış toplulukların aynı dili konuştuğundan, bu vesileyle Şinar diyarında bir ovada semaya eren bir kule kurma dileğiyle Babil kulesini kurmaya başladıklarından ve Tanrının bunu engellediğinden bahsedilir⁶¹. Augustinus bu ayetten fazlasını söylememiş, bu ayetten hareketle düşüncelerini kurmuştur.

Augustinus ilerleyen paragraflarında bu girişimin neden engellendiği hakkında konuşmaya başlar. Bu kule, Tanrıya karşı gelenlerin bir sembolüydü. Aynı dili konuşmanın gücü hem İncil'de hem de Augustinus'ta sıklıkla vurgulanmıştır. Bu güç artık Tanrıya meydan okuma kurumuna dönüşmüş bir haldeydi ve bundan hareketle Tanrı onları gazaba uğrattı. Bu cezanın içeriği, Tanrı'nın dilleri bölmesi ve onları dünyanın farklı yerlerine sürmesidir. Augustinus'a göre "Dil, egemenliğin bir aracı olduğundan ondaki kibir cezalandırılmıştır..."⁶². Bu vaziyette dil kavramı, devletin egemenliği ile özdeşleştirilmiştir. Daha açık bir tabirle dil, egemenin tahakkümünün bir aracı haline gelmiştir.

Açıkça görüleceği üzere Augustinus'ta dil, politik bir anlam kazanmıştır. İnsanlık ortak bir şekilde tek bir dili konuştuğunda itaati ve devletin egemenliğini her tarafa Babil kulesi örneğindeki görüldüğü gibi taşımıştır. Babil'de dillerin ayrışması egemenliğin sınırlarını daraltmıştır keza itaatin meşrulaşması ve anlamlanması için aynı dilin konuşulmasının elzem olduğu düşünülebilir. Augustinus bunu destekler nitelikte şunları yazmıştır; "... öyle ki, Tanrı buyruklarını iletğinde O'nu anlamayan insanın kendisi emirler verdiğinde yanlış anlaşılmalıydı"⁶³. Böylece Tanrının buyruklarını anlamayan insanın verdiği emirlerin meşruluğu dillerin ayrışmasıyla bozulmuş olur. Bunun sonucunda da dünyanın farklı yerlerinde farklı dilleri konuşan insanlar oluşmuştur. Bu insanlar ayrıştıkça ayrıştı, onlarca dil oluştu ve bunun hiçbir geri dönüş yolu da yoktu. Böylelikle "Babil miti, bize aynı zamanda kökenden koparılmış bir dilin yeniden kökene dönemeyeceğini göstermektedir"⁶⁴. Bu ceza bu bağlamda bir ebedilik özelliği de gösteriyordu.

Bu cezanın herkesi etkileyip etkilemediği hususu tartışmalıdır. Augustinus'un, "Üstelik, Tanrı'nın ümmetini bu cezadan muaf tutmak uygundur"⁶⁵ şeklindeki cümlesi de bunu desteklemektedir. Yani Tanrı sadece Babil'de kendisine karşı duran kişileri mi ayırtmıştı yoksa bundan bütün insanlık mı mesuldü? Burada Augustinus İbranice'nin bu mevzubahis sorunsalı engellediğini düşünmektedir. İbranice, dilleri ayrışmasına rağmen tanrı devletinin seyyahlarının ortak diliydi. Bu dilin Tanrı tarafında korunduğu savunulabilir. Bu savunuşun sebebinin Babil kulesinde yaşanan olaydan inananları olabildiğince muaf tutmak olduğu düşünülebilir. Dediklerimizi tasdikler nitelikte Augustinus şöyle demiştir; "... İbrahim'e kadar uzanan kalıtsal soyda korunmuştur"⁶⁶. Peygamberlerce aktarılan bu dilin de hep Tanrı devletiyle özdeşleştiği düşünülebilir.

⁶⁰ Augustinus, Tanrı Devleti, 133.

⁶¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 134.

⁶² Augustinus, Tanrı Devleti, 135.

⁶³ Augustinus, Tanrı Devleti, 135.

⁶⁴ Cemre Uğural, "Babil Kulesi: Dil ve Metafor Bağlamında James Joyce'un Ulysses'i ve Derrida", Beytulhikme An International Journal of Philosophy 12/3 (2022): 751.

⁶⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 137.

⁶⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 136.

Böylelikle dilin egemenliğin ve tahakkümün bir aracı olabilme özelliği Tanrı tarafından engellendiği düşünülebilir. İnsanlık, Babil kulesinin inşaatını tamamlayamamıştır. Diller bir olmadığı için artık devletlerarasında keskin ayrımlar oluşmuştu. Augustinus genel olarak bu çerçevede dil fikrini belirtmesinin ardından Tanrı devletinin İncil’den hareketle İsa’ya kadar nasıl aktarıldığını ve Hıristiyan teolojisindeki bazı konuları inceler. Ardından Augustinus; on dokuz, yirmi, yirmi birinci ve yirmi ikinci kitaplarda Tanrı Devletinin yeryüzündeki konumunu, yeryüzü devletlerinin tanrı devletine yaklaşacağı hususunda görüşlerini belirtir. Üçüncü bölümümüzde bu dört kitap üzerinden bir anlatım sürdürülmek istenmektedir. Augustinus böylelikle bu dört kitabında siyaset felsefesinin temel sorularından olan “ideal devlet nasıl olmalı?” sorusuna kısıtlı olsa dahi cevap vermektedir.

III. Augustinus’un Tanrı Devletinin Yapısı

Augustinus’un devlet düşüncesinin pratik izdüşümü meselesinin hem Tanrı Devleti adlı eseri hem de genel felsefesi çerçevesinde pek yer edinmiş bir fikir olmadığı düşünülebilir. Görüldüğü üzere de Tanrı Devleti kitabının büyük çoğunluğunda devlet fikrini daha çok soyut bakımdan ele almıştır. Augustinus’un, bu eserin son kitaplarında yeryüzü devletlerine yahut hükümdarlara öğüt vermek yerine daha genel bir dil kullandığı savunulabilir. Bunun da sebebi tanrı devletinin ahirette hüküm sürecek olmasıdır.

Augustinus görüldüğü üzere tanrı devleti ile yeryüzü devleti arasına Tanrı katından bu yana süregelen keskin bir sınır çizmiştir. Bundan ötürü ne yeryüzü devleti tanrı devleti olabilir, ne de tanrı devleti yeryüzü devleti olabilir. Bu iki devlet birbirinden bütünüyle farklı bir yapı içerisindedir ve işleyişlerinde net farklılıklar göze çarpmaktadır yani bu iki devleti aynı kılmanın imkânı olmadığı açık olduğu düşünülebilir. Hem yeryüzü devletine itaat edip hem de tanrı devletine itaat etmenin bir yolu olmadığı aslında kitabın başından beri Augustinus tarafınca aktarılmak istenmiştir zira meleklerden bu yana olan bir ayrışmanın bu dünyada çözülebileceğini düşünmenin mantıklı durmadığı savunulabilir.

Augustinus, bu mevzu bahis dört kitapta ebedi barış, emperyalizm ve mülkiyet gibi daha somut konulara el atacaktır. Fakat bu konulara geçmeden önce onun devletlerinin temelinde bulunan en önemli kavramlardan olan sevgi incelenmelidir zira insanları tanrı devletinde toplayacak ve onları harekete geçirecek olan kavram sevgidir. Tanrı devletinin yapısının, kendisinin ve üyelerinin bir sevgi yolcuğu içerisinde olduğu savunulabilir; bu bağlamda, onun sevgi fikri incelenecektir.

A. Tanrı ve Dünya Sevgisinin Devleti: Tanrının Devleti

Augustinus’un Tanrı ve yeryüzü devletinin ayırımına dair fikirlerini geçmiş paragraflarımızda pek çok kez dile getirmiş bulunmaktayız fakat Augustinus’un devlet fikrinin tek bir faktör ile oluşmadığı düşünülebilir. Bu ayırma birden fazla şey sebep olmuş olabilir yani bu ayrışmayla alakalı yeni kavramlarla karşılaşabiliriz. Bu durumla paralel bir şekilde bizleri onun sevgi kavramı karşılamaktadır. “İki farklı devlet iki farklı sevgiden kaynaklanır”⁶⁷ der Augustinus. Burada sevgi denilen kavramın Augustinus için neyi ifade ettiği önem arz etmektedir. Bunu anlamak için öncelikle onun İtiraf adlı eseri ile bir diyalog kurmalıyız. Belirtilmelidir ki, bu bölümde konuyu büyük çoğunlukla Augustinus’un Tanrı Devletindeki sevgi anlayışı ile kısıtlayacağız.

“Hıristiyan düşünür İtiraf aracılığıyla - benlik sevgisinden Tanrı sevgisine olan yolculuğun bir tanıklığı olarak - Tanrı ve diğer ölümlülerle karşılaştığı zorlukları ve yaptığı hataları paylaşır...”⁶⁸. Augustinus’un İtiraf eserinde kendi hayatına dair yaptığı bu itiraf vasıtasıyla anlattığı içsel yolculuğunun Tanrı Devleti adlı eserindeki sevgi düşüncesini de etkilediği düşünülebilir. Bu bağlantıyı kurduğumuzda iki çift sevgi anlayışı karşımıza çıkmaktadır; benlik ve Tanrı sevgisi. Augustinus bu iki sevgi anlayışını da Tanrı Devleti adlı eserinde hem devletlerle hem o devlete tabii olanlarla hem de ruh ve beden kavramlarıyla eşleştirmiştir: “Birinci devlet, bedenlerinin dilediği gibi yaşamak isteyenlerden, ikinci devlet ise ruhlarının dilediği gibi yaşamak isteyenlerden meydana gelmektedir. Onlar, istediklerini tek tek elde ettiklerinde huzur içinde yaşarlar”⁶⁹.

⁶⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 107.

⁶⁸ Teodora Prelipcean, “Saint Augustine – The Apologist of Love”, Procedia- Social and Behavioral Sciences 149, (2014): 767.

⁶⁹ Augustinus, Tanrı Devleti, 107.

Burada da birbiri ile yakından ilişkili pek çok kavramı görmekteyiz. Bu vaziyette, sevgi kavramı, ben ve Tanrı ile; ben ve Tanrı kavramı, beden ve ruh ile; beden ve ruh kavramı da iyi ve kötü ile eşleşmiştir. İyi ve kötü kavramına dair çıkarımlarımız açık iken bu iki kavramda bir açıklama yapılması gerektiği savunulabilir. Bu savımızın temeli Augustinus'un beden ve ruha dair şu cümlesinden gelmektedir: "Bedeni rehber tutarak yaşamakla ruhu rehber tutarak yaşamak arasındaki fark iyi bir istek ile kötü bir istek arasındaki farktır"⁷⁰. Anlaşılmaktadır ki beden ve ruhu seçmek özgür iradenin iyiyi ve kötüyü seçmesiyle doğrudan alakalıdır. Böylelikle karşımızda duran sevgi yapısı salt sevgiden ziyade pek çok kavramla beraber anamlanan bir sevgi kavrayışıdır.

Augustinus'un sevgi kavramı, Tanrı Devleti ile beraber yeryüzü devletinin de kökenlerine tekabül etmektedir. Bu vaziyette bu iki sevgi anlayışından iki farklı devlet ortaya çıkmıştır. O da bunu şu cümlesinde en net biçimde ortaya koymaktadır: "İki devlet arasındaki fark benliğe karşı duyulan sevgi ile Tanrı'ya karşı duyulan sevgi arasındaki farkta yatmaktadır"⁷¹. İki devlet arasındaki temel fark bu kavrama bağlanmışsa bu kavramın devlet fikri için en hayati kavramlardan olduğu savunulabilir. Böylelikle, sevgi kavramının iki devleti ayıran faktörlerden birisi olduğu düşünülebilir.

Tanrı Devletinin yurttaşlarının bu kutsal yolculuklarında bağlandıkları Tanrı sevgisi, benliği küçümseyerek Tanrı'ya bağlılıktan; yeryüzü devletinin yurttaşlarının bağlandıkları sevgi Tanrı'yı küçümseyerek benliğe karşı kurulan bir sevgiden geçmektedir⁷². Burada öne çıkan benlik algısı büyük bir önem arz etmektedir fakat öncelikle burada çok yakın anlamlı gibi görünen benlik sevgisi ile dünya sevgisini ayırmalıyız. Dünya sevgisi kavramından daha önce bahsedilmediği bilinmektedir.

Amor mundi olarak anılan bu dünya sevgisi kavramı "... bizi dünyanın ortak olarak paylaşılan gerçekliğinden yana pozisyon almaya çağırır"⁷³. Augustinus, dünya sevgisinin karşısında olan birisi değil tam aksine onun en net savunucularından birisi olarak karşımıza çıkar. Augustinus, pasif bir bekleyişten ziyade eyleme geçilmiş bir Tanrı Devleti anlayışı kurmak istemektedir. Augustinus'un yeryüzü devletine olan itaati meşru kılması, her ne olursa olsun devletleri adalete çağırması gibi durumlar bize Augustinus'un yeryüzü devletinden vazgeçemediğini kanıtlamıştır. Bu durum sonucunda dünya sevgisi denilen kavram, bir politik gerçeklik halinde kendisinde göstermiştir. Amor mundi yani dünyanın gerçekliğinden yana cephe almak Augustinus'un eleştirdiği bir şey değildir, aksine Tanrı Devletindeki sevgi anlayışının özüdür.

Bu bağlamda Tanrı Devletine ait iki olgu karşımıza çıkmaktadır; Tanrı Sevgisi ve dünya sevgisi. Augustinus'ta Tanrıya duyulan sevgi daha çok teolojik unsurlar üzerine kurulmaktadır ve makalemizin kapsamına girmemektedir fakat Augustinus kitabının son bölümlerinde bu dünya sevgisine uygun olarak Tanrı Devletine yeryüzünde nasıl yaklaşılabilirine dair fikirlerini belirtmiştir. Burada Augustinus dünya sevgisinin tam olarak tanımına uygun bir biçimde dünyanın ortak olarak paylaşılan gerçekliğinden yana pozisyon alarak devlet hakkındaki somut fikirlerini ortaya koymuştur. Bu vaziyette, Tanrı Devletinin yapısını anlamak için Augustinus'un bu fikirlerini incelemeliyiz. Böylece bölümümüzün sonunda hem onun sevgi anlayışı hem de devlet fikri tamamlanmış olacaktır.

B. Augustinus'un İdeal Devletinin Temel Kavramları: Ebedi Barış, Düzen, Tiranlık ve Hıristiyan Emperyalizmi

Ebedi barış kavramı tarih boyunca pek çok düşünürce dile getirilmiş felsefi bir kavram olarak ve Augustinus'un Tanrı Devleti adlı eserinde de yer edinmiştir. Ebedi barış fikrinin, siyasal yahut başka bir yoldan dünya üzerindeki çatışmalara son vermeye çalışan bir düşünce olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, onun Tanrı Devleti adlı eserinde ebedi barış düşüncesini arayacağız.

"Augustinus'a göre yeryüzünde kalıcı/ebedi barışın sağlanması için insanların kendisini yaratmış olan Tanrı'ya mutlak olarak itaat etmesi gerekmektedir"⁷⁴. Fakat ebedi barış fikrinin yani bu mutlak barış,

⁷⁰ Augustin, Tanrı Devleti, 110.

⁷¹ Augustin, Tanrı Devleti, 116.

⁷² Augustin, Tanrı Devleti, 117.

⁷³ O. Kartal, "Hannah Arendt'in Doğarlık Kavrayışı ve Siyaset Felsefesi için Yeni Bir Harekat Alanı", FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi 13 (2018): 207.

⁷⁴ C. Yeşilçayır, "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü", Mavi Atlas 7/2 (2019): 110.

çatışmasızlık durumunun tarihin sonu olduğunu düşünebiliyoruz zira Augustinus'un tarih düşüncesi hatırlanacak olursa tarihi ilerleten şeyin çatışma olduğunu bilebiliyoruz. Ebedi barış fikri de çatışmanın durması olduğu için burada bir şeylerin ters olduğu aşikârdır. Hem çatışma hem de ebedi barış beraber incelenememektedir yani ebedi barış tarihin sonu demektir fakat Augustinus'un felsefesinde tarihin sonu bu dünyada gerçekleşmeyecektir. Bu vaziyette Augustinus'un genel felsefesi göz önüne alındığında onun ebedi barışa en azından bu dünya içinde inanmadığı, ebedi barış kavramının tarihin ve iki devletin çatışmasına ters olduğu gözlemlenebilmektedir. Böylece ebedi barış fikri, kavramsal olarak Augustinus'un insanlığa ve yeryüzü devletine karşı güvensizliğini açıklamaktadır. O halde doğrudan Augustinus'un Tanrı Devletindeki bu kavrama dair pasajlarına göz atmalıyız.

Augustinus, on dokuzuncu kitabında barış kavramı üzerine yazar. Bu soruşturmalarda ebedi hayattaki barış ile yeryüzündeki barışı karşılaştırır ve bu dünyadaki barışın küçümsenmeyecek derecede erdem içerdiğine dair bir takım sonuçlara ulaşır. Buradaki barış kavramını da yüce iyilik ile özdeşleştirmiştir. "Yüce iyilik, "barış içinde sonsuz bir hayat" ya da "sonsuz bir hayat içinde barış" olarak tarif edilebilir"⁷⁵. Burada barışın her halükarda sonsuz hayat ile ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Böylelikle anlayabiliyoruz ki, onun ebedi barış kavramı düşüncesinde görülebilmektedir fakat ahirete aittir. Augustinus'un, ebedi barış gibi bir kavramı dünyaya taşımaktansa öteki dünyaya ait olması gerektiğine inandığı görülebilmektedir.

Fakat bu demek değildir ki yeryüzünde barış bulunmamaktadır, aksine Augustinus sıkı bir biçimde somut olaylarla barış hakkında bağlantılar kurmaktadır. Augustinus pek çok örnekle barış kavramını, düzenle eşlemiştir; "Her şeyin barışı, düzenin dinginliğidir"⁷⁶. Augustinus burada düzenin varlığına dair olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Düzenin barış getirdiğini ve bunun korunması gerektiğini düşünmekte olduğu aşikârdır. O halde, düzen varsa barış vardır; bu bağlamda yeryüzü devleti varlığı gereği barışı sağlayan konumdadır ve Tanrı Devleti tarafından desteklenmelidir.

Augustinus, yeryüzü devletine dair olan fikirlerinin yanı sıra ona ihtiyaç duyulduğunu kabul eden bir düşünürdür. Burada düzen kavramı karşımıza çıkmaktadır. Augustinus bu dünyada iki devletin arasında bir uyum olduğundan bahseder ve Tanrı Devleti mensuplarının yeryüzü devletine olan itaati aksatmayacaklarını belirtir⁷⁷. Ayrıca burada yeryüzü devletinin fonksiyonu da en net biçimde kendisini gösterdiği düşünülebilir, Augustinus'un şu tanımlaması bize yolumuzu göstermiştir: "...fani hayatın sürdürülebilmesi için gerekli şeyleri sağlayan yeryüzü devletinin..."⁷⁸. Bunun onun ideal devletinin en genel hatlarını oluşturduğu düşünülebilir. İki devletin zıtlığından doğan harmonide ideal devlet yatmaktadır ve Augustinus fikirlerini bunun üzerine kuracaktır. Böylelikle Tanrı Devletinin yeryüzü devletinden ayrı bir şekilde değil; aksine yeryüzü devletinde kendisini gösterdiği öğrenmiş bulunmaktayız. Ardından Augustinus ideal devletinin pratik yapısını anlatmaya başlar. Onun ideal devlet anlayışında tiranlık ve Hıristiyan Emperyalizmi fikirleri bulunmaktadır.

"Adalet ortadan kaldırılırsa, krallar büyük haydutlardan başka nedir ki? Haydut çeteleri küçük krallıklar değil midir?"⁷⁹. Augustinus'un burada yaptığı benzetme oldukça ilgi çekicidir zira adaleti yeryüzü devletinin kaçınılmaz bir elemanı olarak görür. Adalet ortadan kalktığında ise elde bir tiran kaldığı düşünülebilir. Devlet kurumu, adaletten mahrum kaldığı vaziyette sadece organize bir haydut çetesine dönüşmüştür. Peki, bu tirana ve organize olmuş haydut çetesine ne yapmalıyız? Augustinus bu haydut çetesinin bile düzen sağladığını kabul edecek olmalı ki ona başkaldırmayı hiçbir şekilde meşru görmemektedir. Doğrusu, Tanrı Devleti adlı eseri yeryüzü devletine karşı büyük bir başkaldırı olmasıyla beraber ona karşı kaçınılmaz bir bağlılık göstergesidir. İktidarın meşruiyeti sorgulansa bile ona asla gayri meşru bir karşılık yoktur.

Augustinus'un bu bağlamda ikinci olarak karşımıza çıkan düşüncesi, Alaeddin Şenel tarafından Hıristiyan Emperyalizmi olarak adlandırılabilir fikridir. Augustinus bu hususta şöyle söylemektedir;

⁷⁵ Augustinus, Tanrı Devleti, 160.

⁷⁶ Augustinus, Tanrı Devleti, 161.

⁷⁷ Augustinus, Tanrı Devleti, 162-163.

⁷⁸ Augustinus, "Tanrı Devleti, 162.

⁷⁹ Alaeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 243.

“Tanrı’ya tapılır ve ona uygun törenlerle (...) hizmet edilirse iyi insanların geniş sınırlar üzerinde hüküm sürmeleri yararlı olur, bu yarar kendileri için olmaktan çok hükmettikleri içindi”⁸⁰. Burada açıkça görülebileceği üzere Tanrıya inananların geniş sınırlar üzerinde hükmetmesinin uygunluğu belirtilmektedir. Augustinus’un felsefesi perspektifinden bakıldığında burada ilk bakışta çelişki gibi görünen bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiyi anlayabilmek için düşünürün Roma hakkındaki fikirlerine geri dönmeliyiz.

Augustinus, Roma’nın kuruluşu için şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: “... imparatorluk daha ufak kalsa da daha iyi bir durumda olacaktı”⁸¹. Burada görülmektedir ki, Augustinus Hıristiyanların geniş sınırlarda hükmetmesini önerirken Romalılara tam tersini, daha ufak sınırlarda hükmetmesini önermişti. Augustinus, Hıristiyanların yönetiminde Tanrıya karşı olan sadakatlerine güvenirken; yeryüzü devletlerine bu hususta güvenmemekte ve onlara bunu önermemektedir. Bu durumun temel çıkış noktasının Hıristiyanlığın yapısı olduğu düşünülebilir. Emperyalist fikir, Tanrıya inananlarca doğru kullanılabilirken inananlarca bu onları yıkıma sürükleyecek şey olacaktır. Onun felsefesindeki pratik iki fikir bu şekilde özetlenebilir.

Sonuç

Bu makalede, Hippolu Augustinus’un Tanrı Devleti adlı eserindeki devlet düşüncesi incelenmiştir. Bu devlet düşüncesi incelenirken, Augustinus’un yaşadığı çağ ve çağın şartları göz önünde bulundurulmuştur. Tanrı Devleti adlı eserdeki devlet düşüncesinin Tanrının Katından başlayarak bütün insanlığı ve binlerce yıllık bir süreci içine alarak ilerleyen bir hikâye gibi olduğu görülmüştür. Bu eserde Augustinus devleti anlatmak için beş temel kavrama başvurmuştur: sevgi, zaman, tarih, dil ve tanrı. Bu bağlamda Augustinus’un kavramlar arasında kurduğu devlet düşüncesi reel-politik gerçeklikten teoloji dâhil pek çok alanda filizlenmektedir. Onun bu devlet fikri teşebbüsünün kapsamı o kadar devasaydı ki Tanrı’nın katından Cennet-Cehenneme kadar yaşanacak her şeyi kapsıyordu.

Böylelikle Augustinus’un Tanrı Devleti eserindeki devlet kavramı incelenirken karşımıza çıkan kavramların devlet fikri ile bir bütün olduğu ve beraber anlaşılması gerektiği savunulmuş, bu bağlamda Augustinus’un Tanrı Devleti düşüncesinin ne olduğuna dair araştırma sorumuz olgunlaştırılmıştır. Tarih fikrinin iki devletin kuruluşuyla başlaması; zaman fikrinin tarihi bir bilinç olması ve tarihi bir bilincinde Tanrı Devleti-yeryüzü devleti çatışmasıyla alakalı olması; dillerin bölümünün Babil Kulesindeki egemenlik teşebbüsüne karşı bir ceza olarak verilmesi ve iki devletin iki sevgi türünü temsil etmesi gibi örneklerle bu fikir desteklenmiştir.

Bu bağlantılar sonucunda Augustinus’un Devlet düşüncesine bakıldığında bütün anlamın ve bilginin temelinde olduğu görülebilmektedir. Dahası, altında bulunduğumuz devletler öylesine büyük bir önem ve anlam kazanır ki anlamak dahi zorlaşır. Augustinus, bu eylemin sınırlarını zorlamıştır; yeryüzü devletin yaptığı bütün kötülöklere rağmen onun düzeni sağladığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Yeryüzü devletine vaat edilen yer cehennem iken bu dünyada ona muhtaç bir haldeyizdir. Bu makalede yöneltmek istediğimiz soru tam burada başlamaktadır, ne yaparsak yapalım devlet sorusundan kaçamadığımız, onsu bir şey düşünemediğimiz ve gerçekten de Augustinus’un göstermek istediği gibi bir sürü kavramla iç içe olduğu anlaşılabilir. Günümüzde de devletin tarih, dil ve diğer kavramlarla ilişkisi incelenmeye devam edilmektedir.

Augustinus’ta net bir biçimde görüldüğünü iddia ettiğimiz bu aşkın devlet fikrinde; devletin ne olduğu, gelişimi ve yapısı gibi soruların ana sorular olduğu görülmüştür. Günümüzde siyaset bilimi ve siyaset felsefesinin gelişiminde bu soruların aşıldığı görülebilmektedir. Bu iki alan da günümüzde daha çok politik ekonomi, kamu yönetimi, insan hakları, çevrecilik ve dijital demokrasi gibi kavramlarda kendisini net bir biçimde göstermektedir. Bu alanlarda kendisini gösteren bu düşünceler devlet kurumunu fikirlerinde ana eleman yaptıkları halde onun ne olduğu sorusuna değinmemekte yahut önem göstermemektedir. Siyaset felsefesi ve siyaset bilimi alanında bu devletin ne olduğu sorusuna geri dönmenin elzem olduğu düşünülebilir zira Augustinus aslında devlet sorununun ne kadar muğlak ve aşkın olduğunu göstermektedir. Kapsamı böylesine geniş alanlara çekilebilen bir düşüncenin bugün atlanılmış olmasının bir problem olarak

⁸⁰ Şenel, Siyasi Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş, 243.

⁸¹ Augustinus, Tanrı Devleti, 122.

görülebilmek zira devlet sorusunun bizim karşı karşıya kaldığımız en büyük sorulardan birisi olduğu açık ve seçiktir. Altında yaşadığımız ve hayatımızı bütünüyle şekillendiren bu kurum hakkında ne kadar az şey bildiğimizi düşündüğümüzde bu soruya geri dönüşün değeri artmaktadır. Böylelikle Augustinus'un sorulara verdiği cevaplardan ziyade öne çıkardığı ve peşine düştüğü sorular makalemizde daha önemli bir yer tutmuştur. Onun cevaplarına değil, cevaplarının altındaki yatan sosyal ve siyasal sebepler incelenmiştir.

Augustinus ne kadar bir siyaset filozofu olmasa dahi siyaset felsefesi ve siyaset bilimi arenasına yaptığı bu eşsiz katkı tekrardan daha kapsamlı bir şekilde incelenmelidir zira bizler hala devletin ne olduğunu, kökenini ve yapısını kesin olarak çözemedik. Cevaplandıramadığımız onlarca soru bulunmaktadır ve bunlara yeterli özenin gösterilmediği açıktır. Hippolu Augustinus'un bu bağlamda siyaset literatürü adına çok daha değer kazanmasını ümit ediyorum.

Kaynakça

- Agbo, John. "Augustine's Idea of History: A Christian Historiography". *IGWEBUIKE: An African Journal of Arts and Humanities* 1/3 (December 2015): 10-16.
- Akça, Sevgican. "Kötülük Problemine İki Bakış: Augustinus ve Spinoza". Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2020.
- Aydın, M. "Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış". *Belleten* 54 (1990): 365-380.
- Aziz Augustinus. *İtiraflar*. Çiğdem Dürüşken tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Aziz Augustinus. *Tanrı Devleti*. Öncel Sencerman tarafından çevrildi. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2021.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Durkheim, Emile. *Hobbes Üzerine*. Melike Odabaş tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Erdoğan, E. "Tarih Felsefesinin Genel Hatları ve Collingwood'un Tarih Düşüncesi". *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3/1 (2019): 131-148.
- Karaköse, Ömer Faruk. "Platon, Aristoteles ve Augustinus'ta Zaman Kavramı". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2021): 75-104.
- Kartal, O. "Hannah Arendt'in Doğarlık Kavrayışı ve Siyaset Felsefesi için Yeni Bir Harekat Alanı". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2018): 199-215.
- Kaya, T. Ö. "Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6 (2016): 639-666.
- Kiremitçi, M. "Balthi Ailesinden Got İmparatoru Alaricus". *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 4 (2020): 1-11.
- Kolektif. *Filozoflar Yaşam ve Eserleri*. Zeynep Mertoğlu tarafından çevrildi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Mattox, John Mark. "Augustine: Political and Social Philosophy". *Internet Encyclopedia of Philosophy* (2011). <https://iep.utm.edu/augustine-political-and-social-philosophy/>. (Erişim 4.11.2023).
- Öner, Emine Saadet. "Augustinus'un Tanrı Devleti". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Özcan, Zeki. "Augustinus Doktrini Üzerine Bazı Mülahazalar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 4/4, (1992): 201-215.
- Prelipcean, Teodora. "Saint Augustine – The Apologist of Love". *Procedia- Social and Behavioral Sciences* 149, (2014): 765-771.
- Sarı, Mehmet Ali ve Ferhat Ağırman. "Tarihte İlerleme İdesi'nin Biçimsel ve Tarihsel İki Kaynağı: Augustinus'un ve Aydınlanma'nın Tarih Anlayışları". *SBArD* 12 (2008): 131-148.
- Şenel, A. *Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- Tornau, Christian. "Saint Augustine". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition). ed. Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/augustine/>. (Erişim 4.11.2023).
- Uğural, Cemre. "Babil Kulesi: Dil ve Metafor Bağlamında James Joyce'un Ulysses'i ve Derrida". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 12/3 (2022): 745-760.
- Ware, Robert Bruce. "Hegel's Metaphilosophy and Historical Metamorphosis". *History of Political Thought* 17/2 (1996): 253-279.
- Weithman, Paul. "Augustine's Political Philosophy." Eleonore Stump ve Norman Kretzmann tarafından düzenlenen *The Cambridge Companion to Augustine*'de, 234–252. Cambridge Companions to Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. doi:10.1017/CCOL0521650186.017.
- Wood, Ellen Meiksins. *Yurttaşlardan Lordlara*. Oya Köymen tarafından çevrildi. İstanbul: Yordam Kitap, 2020.
- Yalduz, Alpaslan. "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Haziran 2003): 257-296.
- Yeşilçayır, C., "Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü". *Mavi Atlas* 7/2 (2019): 108-120.